

RECENZE KNIH / BOOK REVIEWS

Recenze: knihy o historii speleologie a krasového výzkumu ve Slovinsku od Trevora Shawa a Alenky Čuk a záznam české stopy v nich

Book review: books on history of speleology and karst research in Slovenia by Trevor Shaw and Alenka Čuk and the Czech record they contain

Pavel Bosák¹

In the period of 2008 to 2015, Trevor Shaw and Alenka Čuk published a series of books dealing with karst and speleology in the territory of historical Duchy of Carniola, now a part of the Republic of Slovenia in the Publishing House of Založba ZRC (Ljubljana): Shaw Trevor (2008): Foreign travellers in the Slovene karst 1485–1900, 338 pp. (ISBN 978-961-254-065-4); Shaw Trevor (2010): Aspects of the History of Slovene Karst 1545–2008, 306 pp. (ISBN 978-961-254-208-5); Shaw Trevor, Čuk Alenka (2012): Slovene Caves & Karst Pictures 1545–1914, 230 pp. (ISBN 978-961-254-369-3) and Shaw Trevor, Čuk Alenka (2015): Slovene Karst and Caves in the Past, 464 pp. (ISBN 978-961-254-740-0). The books are thematically interconnected and illustrate, among others, the participation of citizens of the former Czech Kingdom in cave exploration and karst research in Slovenia from mid 19th century to the start of World War I.

1. Úvod

Recenzemi krasových publikací jsem obohacoval časopisy zabývajícími se krasem a geologií zejména v předelektronické éře, ale s nástupem internetu jsem tyto příspěvky přestal produkovat, protože mi to přišlo nadbytečné – „na internetu lze najít téměř vše“.

Nicméně v posledních pár letech vyšlo několik zajímavých a na sebe navazujících publikací o historii krasových oblastí Slovinska, jejich zobrazení i návštěvnících.

Hlavním autorem je Trevor Shaw (obr. 1), pracovník Ústavu pro výzkum krasu (IZRK) Slovinské akademie věd a umění (SAZU) v Postojně (historicky též Adelsberg za Monarchie a Postumia za italského záboru). Na některých knihách s ním spolupracovala Alenka Čuk, pracovnice Notrjanského muzea v Postojně. Trevor byl dlouhou dobu námořním důstojníkem Jejího Veličenstva a zároveň jeskyňářem. Zabýval se i historií speleologie (viz např. SHAW 1992) a roku 1976 získal PhD na Universitě v Leicesteru, kde později v roce 2004 obdržel v Británii zřídka udělovaný velký doktorát (DSc.) právě za speleohistorické výzkumy.

Chtěl bych upozornit především na čtyři knihy: SHAW TREVOR (2008): *Foreign travellers in the Slovene karst 1485–1900*, 338 str., paperback (ISBN 978-961-254-065-4); SHAW TREVOR (2010): *Aspects of the History of Slovene Karst 1545–2008*, 306 str., paperback (ISBN 978-961-254-208-5); SHAW TREVOR, ČUK ALENKA (2012): *Slovene Caves & Karst Pictures 1545–1914*, 230 str., paperback (ISBN 978-961-254-369-3) a právě vyšlou: SHAW TREVOR, ČUK ALENKA (2015): *Slovene Karst and Caves in the Past*, 464 str., pevná textilní vazba s obálkou (ISBN 978-961-254-740-0). Všechny knihy vydalo nakladatelství instituce zastřešující jednotlivé ústavy SAZU – Založba ZRC – v Lublani.

Obr. 1. Trevor Shaw. Archiv Ústavu pro výzkum krasu ZRC SAZU, Postojna. Foto F. Drole.

Fig 1. Trevor Shaw. Archive of IZRK Postojna. Photo by F. Drole.

Oba autoři jsou známi svým pečlivým studiem všech dostupných archiválií uložených v muzeích, galeriích, archivech, municipalitách, farnostech a na dalších místech, včetně soukromníků, ve Slovinsku, na území bývalé Rakousko-uherské monarchie a i jinde. Požadavky na obstarání kopií archiválií, fotografií, fascimile a dalších materiálů od Trevora Shawa dostihly i některé kolegy v České republice, zejména Václava Cílka, ale i mně. Trevorův přístup možno označit za neústupný a až mírně dotěrný, nicméně výsledky jeho snažení lze klasifikovat jen jako vynikající. K jednotlivým tématům přistupuje tvořivě a pečlivě, o nové nálezy se s velkou radostí podělí nejen s personálem a kolegy z IZRK, ale i s hosty a návštěvníky ústavu.

Knížní publikace z let 2008–2015 se zabývají historií krasových území a jeskyní Slovinska, seznamují nás s jejich návštěvníky i s jejich zobrazením od počátků písemných záznamů z konce středověku a počátku novověku, s exkurzemi do období římské říše.

¹ Geologický ústav Akademie věd České republiky, Rozvojová 269, 165 02 Praha 6–Lysolaje; bosak@gli.cas.cz

² Karst Research Institute, ZRC SAZU, Titov trg 2, 6230 Postojna, Slovenia
Poděkování: Práce vznikla v rámci institucionálního financování č. RVO6798531. Výtisky knih byly review copies zaslané centrální knihovnou Slovinské akademie věd a umění v Lublani.
Český kras (Beroun), XLI (2015), 61–64, 2. obr.

© Muzeum Českého krasu, p. o., Beroun

ISSN 1211-1643

ISBN 978-80-87708-07-1

Hlavní oblastí zájmu je Carniola (Kranjska, Krain), jedno z historických území (vévodství) Rakouské monarchie s hlavním městem Lublaní. Dotýká se však i oblasti Küstenland a Gorizia na západě (tzv. pobřežní oblasti) i jižní části Štýrska. V tomto území jsou koncentrována nejnavštěvovanější krasová území a přístupné i nepřístupné jeskyně dnešního Slovinska. Ve svém textu se zaměřím především na českou stopu v historii slovinských krasů a jeskyní zaznamenanou autory předmětných knih.

2. Foreign travellers in the Slovene karst 1485–1900 (2008)

V této knize (klasický formát A4 na výšku) nás Trevor uvádí do počátku turismu v této oblasti, jakkoli termín turistika měla ke konci středověku poněkud jinou náplň – oblastí vedlo několik cest a obchodních stezek (často z římského období), spojujících Graz (Gradec), Klagenfurt (Celovec) či Villach (Beljak) s Lublaní a dále s Terstem a pobřežím Jaderského moře, které využívali náboženští poutníci při svých cestách, obchodníci i vojáci. Zaměřil se na zdokumentování zachovaných popisů krasu a jeskyní tzv. cestovateli či poutníky (travellers). Ti, do roku zhruba 1730, byli jen ojedinělým zjevem v této oblasti. K rozmachu cestování došlo po roce 1730. První organizované výpravy realizoval až Thomas Cook po r. 1868. V úvodu knihy Trevor vysvětluje kdo je cestovatel, z jakých zdrojů čerpal informace k cestě, jakým nebezpečstvím a požitkům byl poutník vystaven, kde se mohl ubytovat i jak se choval, včetně lámání krápníků a odnosu živočichů z jeskyní jako suvenýrů. Poukazuje i na nevšední obchodní „aktivitu“ průvodců od konce 18. století, kteří byli připraveni se zásobami krápníků a živočichů ku „obdaření“ návštěvníků (včetně troglodilních brouků a macarátů). V druhé části knihy pak stručně přibližuje jednotlivá krasová území a jeskyně navštěvovaná poutníky a cestovateli a jejich návštěvu dokumentuje bibliografickým přehledem.

Hlavní částí knihy je jmenným seznamem poutníků/cestovatelů, kteří zanechali jakýkoli písemný či tištěný doklad/záznam o jejich návštěvě území. Nejstarším popisem je návštěva *Paola Santonino* v letech 1486 a 1487, který cestoval Krasem v rámci jeho kněžských povinností. Pro nás jsou zajímavé zmínky o *Adolfu Schmidlovi* (1802–1863), rodákovi ze Tří seker, u nás téměř neznámém, průkopníkovi praktické, explorační a také vědecké speleologie v Klasickém krasu dávno před A. Martelem všeobecně považovaným za zakladatele moderní speleologie; i sám Martel Schmidla označil za průkopníka vědecké speleologie, aby posléze jméno Schmidl zapadlo prachem dějin (znovuobjevil jej právě Trevor, viz Shaw 1978). Schmidl plánoval a organizoval výzkum krasu z různých odborných hledisek (např. spolu s dalšími specialisty studoval faunu či mineralogii) a své výzkumy shrnul v knize z roku 1854. Se Schmidlem spolupracoval roku 1852 i *Alois Pokorný* (1826–1866, nar. na Moravě) na výzkumu flóry (byl botanikem v muzeu ve Vídni) a zejména jeskynní fauny. Pokorný přispěl kapitolou o podzemní flóře ve Schmidlově knize, a své poznatky o fauně publikoval (1853). Své návštěvy v krasu zaznamenal ve dvou dokladech (viz SHAW 2008, str. 209–210). K významným návštěvníkům patřil i *Jan Neruda*, básník a spisovatel, který přicestoval roku 1868. Jak Trevor poznamenává, byl asi jediným literátem, který v jakémkoli rozsahu psal o krasu (str. 250). V knize *Obrazy z ciziny* (1872) Neruda popsal Postojnou i její jeskyni, Predjamski grad (včetně ilustrace F. Zvěřiny) a Cerkljické (Cerkniško) jezero. K významným návštěvníkům patřili i příslušníci panujících dynastií, zejména pak Habsburkové, a příslušníci šlechtických rodů z Monarchie i ciziny (tomu je ale věnována dřívejší studie: SHAW a ČUK 2002). Nicméně jen někteří cesty písemně zaznamenali, k takovým patřil např. Princ Georg (budoucí král britský Georg V.; záznam cesty

z 1878) nebo Ruprecht korunní princ Bavorský (1893). Kniha je zakončena užitečným převodníkem geografických názvů (němčina a slovinština), bohatým poznámkovým doprovodem (typickým pro historické studie a obsahujícím i seznam literatury, pro přírodovědce poněkud nepřehledný zvyk) a rejstřík.

3. Aspects of the History of Slovene Karst 1545–2008 (2010)

Kniha (formát B5 na výšku) je spíše lepopřehledem témat, námětů až esejí, než uceleným textem s červenou nití. Ve 2 textech přispěla Alenka Čuk a v jedné kapitole byl spoluautorem James MacQueen (Argonauti). Prvních 8 statí je věnováno Postojenské jeskyni, další dvě Cerkljickému jezeru a ostatním tématům, včetně Škocjanských jeskyní. Mnohé části této knihy, jakož i předchozí a následující, se v pozmeněné formě objevily v publikaci poslední z roku 2014, např. kapitola o Argonautech, prodej krápníkoviny, hudba a pošta v Postojenské jeskyni a tato v populárních knihách 19. století, exkurze alpského klubu ve Škocjanských jeskyních roku 1891 či Poldi Fuhrich ve stejných jeskyních v letech 1921 a 1922. Velmi zajímavou studií je hned ta první srovnávající Postojenské jeskyně s ostatními turistickými jeskyněmi v Evropě v 19. století. Kapitola obsahuje mj. tabulku tehdejších měn a směnné kurzy 1830–2007. Je zde i zajímavé srovnání návštěvnosti jeskyně Baradla barlang (nebo Aggtelek, Maďarsko), Dobšinské jaskyne (Slovensko) a Postojné v 1880–1883 – Postojna vedla s 4,5 až 5,9 tis. návštěvníky před Dobšinskou (1,9–2,5 tis.) a Baradly (220–440 návštěvníků). Celkem 14 příloh shrnuje historii nejznámějších zpřístupněných jeskyní v Evropě té doby. Mnohé z nich byly zaznamenány v dokumentech z konce 15. a samého počátku 16. století. V kapitole olejové lampy z Postojenské jeskyně jsou detailně popsány skleněné lampičky, jejichž původ jednoznačně určila PhDr. *Helena Brožková* (kurátorka Uměleckoprůmyslového muzea v Praze), aniž bohužel byla uvedena jako spoluautorka. Lampičky, které byly nalezeny až v roce 2000, jsem měl osobně v ruce. Podobné exempláře jsou i ve sbírkách pražského Uměleckoprůmyslového muzea a pocházejí z manufaktury v Lucernu (Švýcarsko). Trevor dále rozluštil záhadu, kde byly nakresleny Valvasorovy kresby z roku 1689. Objevuje se zde i stať o plánovaném muzeu/krasovém ústavu, rozvedená v poslední knize. Významná část patří i pojednání o básni *Nicodema Frischlina* (1547–1590) o Cerkljickém jezeru z roku 1583 a o knize *Franze Antona von Steinberga* o stejné lokalitě (1758) doprovázené řadou zajímavých obrazových příloh týkajících se i běžného života (zobrazují např. lov kachen).

4. Slovene Caves & Karst Picture 1545–1914 (2012)

Kniha (klasický formát A4 na výšku) nás seznamuje s historií grafického znázornění vybraných jeskyní a krasových území či povrchů. Nejsou to jen staré mapy, rytiny, obrazy tvořené různými technikami, ale i první fotografie a pohlednice, titulní listy či obálky knih, časopisů a průvodců a v neposlední řadě i ilustrace v knihách, průvodcích a časopisech. Zaznamenané jsou historické fotografie z Postojenské jeskyně z let 1867 a 1868 (str. 60–61). Česká stopa je rovněž zmíněna. Nejen grafická dokumentace *A. Schmidla* z Postojenské jeskyně a Predjamského gradu, ale i obrazy *Františka Chalupy* (1828–1887, nar. v Mnichově Hradišti) z Predjamského gradu v časopisu *Světobzor* (1873) nebo fotografie *Rudolfa Bruner-Dvořáka* (1864–1921, nar. v Přelouči) z Postojenské jeskyně a Predjamy. Biografický přehled na konci knihy uvádí i příspěvek *Ladislava Benesche* (1845–1922, rodáka ze Slavkova u Brna, který roku 1889 zobrazil řadu krasových lokalit, *Jana Trentana Havlíčka* (ilustrátor, 1856–1934, nar. v Brně), který se v letech 1887 až 1895 podílel na průzkumu Škocjanských jeskyní, *Františka*

Krátkého (1851–1924; nar. v Sadské), který fotografoval Postojenskou jeskyni při svých exkurzích na Balkán (např. 1897, 1898), *Josepha Wagnera* (1803–1861, nar. v Letovicích), kreslil krajinky, či *Františka Bohumíra Zvěřiny* (1835–1908, nar. v Hrotovicích) za jeho pohled na Predjamský grad a jeskyni. Je vidět, že českomoravský příspěvek k zobrazení slovinských krasových území a jeskyní není zanedbatelný, jakkoli o něm vědí jen znalci. Knihu opět doprovází obšírný poznámkový aparát (s citacemi), převodník geografických názvů a rejstřík.

5. Slovene Karst and Caves in the Past (2015)

Nejnovější přírůstek má poněkud nepraktický formát na ležato, délka větší než A4. Jde o nekomplexnější shrnutí historických výzkumů a studií obou autorů.

Týká se především Cerknického jezera a Rakov Škocjanu, Postojenské jeskyně, Škocjanských jeskyní a jeskyně Vilenica a krátce i některých dalších jeskyní. V úvodní kapitole rozebírají mj. i to, zda Argonauti navštívili podzemí slovinských krasů (většinou převzato z knihy z 2010, ale bez uvedení spoluautorství Jamese MacQueena), dokumentují dávný prodej krápníkoviny ze slovinských jeskyní (již od poloviny 19. století) či úděl macarátů jeskynníhoho. Ten byl popsán prvně 1751 z pramene Malni (u Planinské jeskyně, dnes jímáný pro vodovod zásobující mj. i Postojnu). Je dokumentován macarát jako dar, macarát na prodej, macarát k jídlu, macarát na výstavách, macarát a cestovatelé i macarát a Darwin, no prostě chudák zvíře. Krápníkovina z rozličných jeskyní byla předmětem čilého obchodu, je dokumentován např. i plakát specializovaného obchodu v Postojně z roku 1923 (v italštině pochopitelně; str. 90). Krápníky byly vyzdobeny i četné železniční stanice či např. přímořská promenáda v Abbazii, nebo památníky partyzánům. Samostatná kapitola je věnována i kuriózním (z dnešního pohledu) mapám a vedutám krasu a jeskyní nebo historii pohlednic, leporel či medailí.

V části o Cerknickém jezeru a Rakov Škocjanu je popsáno jak se Cerknické (Cerknisko) jezero (pojele) stalo pojmem nejen v historii kartografie, ale i jak přispělo k vysvětlení jevu zaplavení a odvodňování a uvádí řadu krasově hydrogeologických modelů od těch nejstarších (římských) a zdánlivě nejbizarnějších. Toto zvláštní území bylo známo pro svoji hydrologickou funkci od nepaměti, nejstarší zobrazení v mapě je z roku 1573. Zvláštní zmínku zaslouží i *Vilhelm (Viljem) Puttick* (1826–1929, nar. v Popůvkách u Brna), který se zasloužil o výzkum hydrologie polí a vypracoval projekt jejich odvodnění v návaznosti na podzemní dutiny; dodnes jsou zachována funkční osmiboká katavothra (v publikaci ilustrovaná historickou fotografií na str. 167 a technickými výkresy).

Část o Postojenské jeskyni zaznamenává historii objevů, jakkoli vchod (dnes zazděný před monumentální budovou vstupu do jeskyní) byl znám nejspíše odedávna. Zmíněna je návštěva *Antona Nagela* (1748), dvorního matematika, který u nás proslul výzkumem např. Sloupských jeskyní i podíl *Schmidlův* na objevech na podzemní řece Pivce, která jeskyní vtéká do podzemí. Stručně jsou zmíněni významní návštěvníci a graffiti před a po roce 1818, včetně vysoké nobility. Zaznamenány jsou zmínky o jeskyni v populární literatuře 19. století. Je shrnuta historie průvodcovství, průvodců, ceníků a osvětlení jeskyně (od loučí k elektrické energii v 1883). S průvodcovstvím souvisí i přeprava návštěvníků na dosti dlouhé návštěvní trase – ručně tlačené „kočáry“ (káry) na kolejkách se objevily již roku 1872 tedy krátce po poznámce Thomase Cooka z roku 1868 o možnosti zřízení železnice skrz jeskyni pro její rozlehlost a snadnost vybudování (str. 249). V roce 1914 byla obelána česká firma Orenstein & Koppel ku dodání motorové lokomotivy

Obr. 2. Dr. Trevor Shaw s Pamětní knihou Postojenských jeskyní z roku 1856. Foto z roku 2006. Fotoarchiv P. Bosáka.

Fig. 2. Dr. Trevor Shaw with a memorial visitors' book of Postojna Cave from 1856. The photo was taken in 2006. Photoarchive of P. Bosák.

Montana používané v dolech (na petrolej, vodou chlazený jednoválec 6 či 8 HP). Lokomotiva byla, po válečném přerušení, zprovozněna roku 1924. Elektrický pohon nahradil spalovací v průběhu 50tých let a v letech šedesátých byla trať předělána na dvojkolejnou. K zajímavostem patří, že od 1819 sloužila jeskyně i jako sídlo tzv. Grottenfest, pořádaly se zde každoročně plesy a koncerty (jsou uvedeny i programy).

Autoři rovněž podávají přehled uměleckých děl, zejména obrazů a fotografií, pořízených v jeskyni, která byla oblíbeným tématem umělců. Ranné fotografie, jakkoli nikoli zcela první, pocházely z kamery *Emila Mariota*, fotografa ze Štýrského Hradce (1825–1891, nar. v Moravském Krumlově), který jeskyně fotografoval již roku 1867 (první byly fotografie z 1865 od Alfreda Brotherse z Anglie). Mariotovy fotografie byly převedeny do řezb Čechem *Janem Legem* a uvedeny časopisu *Světobzor* 1973. V letech 1899–1945 byl v jeskyních i podzemní poštovní úřad (Koncertna dvorana). Autoři zmiňují i podíl „našich“ lidí na výzkumu jeskyně Pivka jama (*Adolf Schmidl* roku 1852) nebo Otoška jama (*V. Puttick* roku 1892). Závěr části o Postojně je věnován Ivanu Andreji Perkovi (1876–1942), dlouholetému řediteli Postojenské jeskyně, se zmínkou o bratřech *Jaroslavovi* a *Rudolfovi Bruner-Dvořácích*.

Škocjanské jeskyně a jeskyně Vilenica patří k nejstarším zpřístupněným jeskyním Slovinska. Škocjanské jeskyně byly známy už Římanům před naším letopočtem. V polovině 16. století bylo známo, že řeka ponářející se ve Škocjanu vyvěrá v pobřežních pramenech Timava, známém to zdroji pitné vody pro mořeplavce. První stezky vytesané do vápence ve Škocjanských jeskyních pocházejí již z roku 1819, dnes nejsou většinou používány, další velká fáze zpřístupnění je z roku 1823. Na výzkumu jeskyní se opět podílel *A. Schmidl* (popsal je 1851 v novinovém článku; je po něm nazvána Schmidlova dvorana), nicméně velký podíl na výzkumu má i rodák z Bravantic, nástupce po A. Schmidlovi, c. a k. Bergrat (důl-

ní rada) *Anton Thomas Hanke* (1840–1891), náčelník garančního (puncovního) úřadu z Terstu (je po něm nazván Hankeov kanál), prostory dokumentoval i *L. Benesch*. Podobně jako Postojenská jeskyně, i Škocjanské jeskyně byly dokumentovány řadou průvodců, výtvarných děl, pohlednic, fotografií, rytin. Jeskyně Vilenica, známá odedávna, měla své platící návštěvníky již před rokem 1633, kdy jeskyně byla převedena původním vlastníkem pod municipalitu v obci Lokev i s polovinou příjmu z návštěv. Jeskyni popsal, při své misi 1748 uložené císařem, *A. Nagel*.

Z ostatních jeskyní je popsán významný podíl *A. Schmidla* na výzkumu jeskyně Planinská, vývěru vod od Postojné a z pohoří Javorníky, v letech 1850–1856. Po skončení výzkumu v této jeskyni se stal profesorem historie, geografie a statistiky na Polytechnické universitě v Budapešti (1857–1863; Shaw 1995). Jeskyně Predjama je proslulá svými starými podpisy návštěvníků (nejstarší je z roku 1508). Jeskyni rovněž popsal *A. Nagel* (1748). Je zmíněna návštěva *Jana Nerudy* (1868) a jeho *Obrazy z ciziny* (1872).

6. Závěr

Všechny tři publikace jsou vytištěny barevně na kvalitním papíru. Jsou doprovázeny četnými ilustracemi, fotografiemi a historickými fotografiemi a faksimilemi dokumentů, rytin, map, obrazů, fotografií, pohlednic, prospektů, záznamů v návštěvních knihách, ceníků. Jde o neocenitelný zdroj historických údajů pro všechny zájemce o slovinské krásy a jeskyně a pro zájemce o historii speleologie i kartografie obecně.

Pokud však čtenář bude listovat knihami téměř současně, tak jak jsem to udělal já při psaní této statě, zjistí použití stejného ilustračního materiálu v některých knihách (zejména ta poslední současná je spíše kompilátem předchozích, ale nutno uvést, že zčásti přepracovaným, doplněným a reorganizovaným); tomu se ale nejde vyhnout, neb historické zdroje jsou stále stejné, nových přibývá jen málo. Z hlediska české stopy jsem našel jen tři drobné nepřesnosti, Anton Hanke se sice narodil ve Slezsku, ale je známo, že to bylo v obci Bravantice (viz Wikipedie), Adolf Schmidl není rodákem z Lázní Kynžvart (jak uvádí i Wikipedie), ale z malé obce Tři sekery (nedaleko ležící) a rodiště Emila Mariota je uvedeno jako Kromau, správně Moravský Krumlov (viz Wikipedie).

Literatura

- POKORNY A. (1853): Zoologische Ausbeute in den Höhlen und Karstes. – *Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins in Wien*, 3: 24–26. Wien.
- SHAW T. (1992): *History of Cave Science*. 2nd. Ed. – Sydney Speleological Society: 1–338. Sydney.
- SHAW T. (1978): Adolf Schmidl (1802–1863), father of modern speleology? – *International Journal of Speleology*, 10: 253–267.
- SHAW T. (1995): Adolf Schmidl, český geograf a zakladatel speleologie. – *Vesmír*, 74, 5: 263.
- SHAW T., ČUK A. (2002): *Royal and other noble visitors to Postojnska jama 1819–1945*. Založba ZRC: 1–107. Ljubljana.
- SCHMIDL A. (1854): *Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas*. – Braunmüller: i–viii, 1–316. Wien.